I. I. O.
II
1299
L

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III *TOMUL VI* *MEM. 7*

CEA MAI VECHE CTITORIE DE NEMEȘI ROMÂNI DIN ARDEAL (1408—9)

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1926

II 12992

BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ IORGA
Cota
Inventar 61601

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

CEA MAI VECHE CTITORIE DE NEMEŞI ROMÂNI DIN ARDEAL (1408—9)

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa publică dela 14 Maiu 1926

In revista săsească «Klingsor» dela Braşov, în numărul de Maiu, d-l Coriolan Petran, profesor la Universitatea din Cluj, publică, după un «clişeu» Szendrei [1]), o frescă de o extraordinară importanţă pentru vieaţa Românilor din Ardeal.

Luată din biserica dela Streiu-Sîngiorz, în districtul Huniedoarei, ea înfăţişează pe ctitori ţinând, după obiceiu, pe palme o biserică de stil mai curând apusean, cu un turn lipit în faţă şi cu altarul în retragere faţă de zidurile naosului. Ferești, care par a fi fost încadrate gotic, se înşiruesc de-a lungul clădirii: două la turn, trei la naos, una la altar.

Ctitorii poartă dulame roşii şi verzi ca ale boierilor noştri în epoca mai veche, tivite jos, se pare, cu blăni; picioarele sunt cuprinse, după obiceiul apusean, în nişte cizme fără călcâiu cum, se întâlnesc şi în Orient şi în armura cavalerilor din Occident; săbii de caracter turcesc, recurbate, cu mânerul de spadă, li sunt prinse de brâu.

[1]) D-l Gh. Balş mă îndreaptă la publicaţia lui Szendrei, *A magyar viselet története fejlödése*, Budapesta 1905, în care, în adevăr, la pp. 39—40, se găseşte, mult mai clar, «clişeul», un *desemn*, cu explicaţii. De aici rezultă o înnoire «a chipului» cu cheltuiala lui Zaharia Cioca, protopop de Huniedoara, la 1743, de Gheorghe Şandru din Făgăraş. Am cercetat imediat prin Comisiunea Momentelor Istorice biserica. Pictura şi inscripţia sunt refăcute, destul de grosolan. Un strat de fum acopere zugrăveală nouă întinsă peste vechea frescă pe care o reproduce. Biserica, înădită, e o solidă zidire în stil apusean. In apropiere, o alta, asemenea are picturi de stil bizantin, cari par a fi din secolul al XV-lea.

Au părul lung, lăsat în chică, și doi din ei poartă barbă mică și mustăți răsfrânte în jos. Femeia e îmbrăcată românește, cu un văl care i se lasă pe umeri, înfășurându-i; e tivit cu țarțamuri fine; o lungă rochie, legată cu brâu, lasă a se vedeà la mâneci un alt veșmânt dedesubt; în față se lasă un peșchir ca o fotă cu linii în lung deasupra și în lat la partea de jos, de unde atârnă apoi o prelungire mult mai îngustă.

Deși scena e foarte mult redusă, mi-a fost cu putință să cetesc inscripția slavonă următoare, în litere care sunt, de sigur, cele dela începutul secolului al XV-lea, când, precum vom vedeà, se așează ctitorii:

Рабъ бжіи жѹпанъ лацко, раба бжіе жѹпаница нистора, ктиторъ жѹпанъ кендрешѫ, рабъ бжі владко синъ кендреш предаетъ манастирь стомѫ гєѡрги седь wвкаw (*sic*) лтиї делкь.

Къ имѣ wнца и сна и стаго дха съзида жѹпанъ кендрешь и негова жѹпаница нистора и снове его сеи монастирь стаго великомѹченика и стратѡторца Христова Гєоргіе и совершисе и написасе кода мис. (*sic*) на здравителе мое и дшстиво спсение въ дни жикмона краль и загорскіи вводи иwанеша и Іакова влто ѕчіз, wктомв. в дні.

Adică:

«Robul lui Dumnezeu jupân Lațco, roaba lui Dumnezeu jupânița Nistora, ctitorul jupân Chendreș, robul lui Dumnezeu Vlaicu fiul lui Chendreș au închinat mănăstirea Sfântului Gheorghe; moșul lor . . . Litovoiu diac.

In numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh a zidit jupânul Chendreș și jupânița lui Nistora și fiii lui această mănăstire sfântului marelui mucenic și ostaș al lui Hristos Gheorghe și s'a săvârșit și s'a scris pentru pomenirea și sănătatea și mântuirea sufletelor lor în zilele lui Jigmon Craiu, Voevozii ardeleni Ioaneș și Iacov, anul 6917, Octomvrie 2 zile».

In afară de notele pe care le va dà în curând d. Victor Motogna în *Revista Istorică*[1]) despre unii dintre acești cnezi din părțile Huniedoarei, iată ce se poate găsi fără osteneală cu privire la această familie și la încunjurimea ei de nobilime românească în acest județ, odată, supt Litovoiu și Bărbat (vezi Râul-lui-Bărbat, poate după lupta și moartea lui Bărbat pe malurile lui), parte din Țara-Românească liberă ce se înjghebà.

[1]) No. April—Iunie.

La 1404, «Jicmon Craiul», Sigismund, dă cheneziatul satului Sălaș «fidelibus nostris Kenderes et Barb, filiis Gregorii, necnon Kozta, filio Nicolai, keneziis de Hatzagh et per eos Lack filio Nicolai de Zentgewrgy, filio eiusdem Kenderes». Adică aceia cărora li se face donația sunt Chendereș al nostru, fiu deci al lui Grigore, Costea al lui Nicolae, alt «chenez de Hațeg», și «Lațcu fiul lui Nicolae de Sângiorgiu, fiu și el al lui Chendereș». Ar ieși de aici că Lațcu e nepotul de fiu al lui Chendereș, care aveà însă și un fiu mai tânăr, Vlaicu, nume care amintește pe al Domnului muntean din secolul al XIV-lea. Un șir de martori din acelaș ținut nobiliar se adună: Vlad (Ladislau) de «Ballya», Nicolae al lui Pavel de Peștiș, Vlasie fiul lui Petre de Tâmpa, Vlad (Ladislau) de Simeria «sau Margine», Ioan fiul lui Stoica din Dănsuș [1]).

Când, în acelaș an, se dă *tocmai moșia Streiu* lui Zeicu (de unde Zăicani), între oamenii regali aduși înainte sânt și «Kenderes de Szent-György» și «Laczk de eadem», cei doi ctitori. Și lângă ei aflăm pe Vlad (Ladislau) de Batiza, Nicolae al lui Ștefan de «Dedacs», Petru, fratele aceluia, Mihail al lui Laurențiu de Losad, Ștefan și Coman, fiii lui Iuga de Ohaba («de Boohebe») [2]).

Un al treilea act din acel an 1404, privitor la Ioan fiul lui Chende din Râul-de-Mori și la fratele lui Chende, cuprinde ca martor și pe «Kenderes de Szent-György», alături de Ciula, de Nicolae din Muncel, de Barbu din Râul-lui-Bărbat, de Nicolae din «Baachan» și de Dionisie din Silvaș [3]).

Până și Litovoiu poate fi identificat. La 1421, când se dă Barișorul Mic lui Costea fiul lui Iaroslav, lui Nanul, lui Iaroslav fiul lui Barbul, se pomenește nu numai «Dionisie (Deneș) fiul lui Chendereș», dar și «Bank fiul lui Lithvoy», care luptase la Hațeg cu Turcii [4]).

Adaug că Voevozii Ioan și Iacob apar în documentele timpului.

Iar ca vecini mai însemn pe Dragotă și Ioan de Râul-Alb cari se judecau la 1398 pentru o cincime de marcă de argint cu Ianustin

---

[1]) Hurmuzaki, I², pp. 428—9, No. CCCLI.
[2]) *Ibid.*, pp. 434—5, No. CCCLVIII.
[3]) *Ibid.*, pp. 432—3, No. CCCLVI.
[4]) *Ibid.*, pp. 515—6, No. CCCCXXVI.

și frații Băsărabă și Costea [1]), pe Nicolae fiul lui Ioan Chende [2]), ba chiar câte un Maramurășean ca «Gurzo» din 1397 [3]).

Ar fi cu putință ca tot acest nemeș ctitor să fie și acel Kendris de «Felső-Szálláspataka», din «Sălașul-de-Sus hățegan», care, în 1444, ca om de suită, *familiaris*, al lui Ioan Hunyadi, e arătat în donația regelui Vladislav pentru moșia aceasta și pentru Crivădia, ca luptător la Belgrad, la Poarta-de-Fier și în țările noastre [4])? Lucrul n'ar fi ușor cu putință din cauza vârstei, cel din Streiu-Sângiorz având la 1409 un fecior de cel puțin douăzeci de ani și, pe de altă parte, baștina unuia și a celuilalt sunt deosebite. Familia acestuia din urmă erà reprezentată acum o sută de ani prin Francisc Kenderessi, Ungur și ca tolic în acel sat chiar [5]). De altfel Chendereș erà și un nume de botez, și-l aflăm la unul din fiii lui Ioan Cândea din Râul-de-Mori 1430 și 1447 [6]), iar la 1462 apare un Ioan Chendereș, care e fiul lui Ioan și nepotul de fiu al lui Cândea de mai sus [7]). Și această familie continuă până azi [8]).

Chendereș sau Cândreș (cf. Pană Peneș; Piele, Peleș) nu erà un biet cneaz sau jude țăran. Sabia lui, paloșul, care se da numai prin diplomă regală, și rare ori [9]), erà, după sistemul militar al lui Ludovic-cel-Mare, în apărarea regelui și a țării. Rămăsese legat de legea lui cea veche și împărtășià cu Voevozii de peste munți cultura slavonă contemporană. O împărtășià, cum am arătat-o mai sus în aceste «Memorii», în studiul «O mărturie din 1404 a celor mai vechi Moldoveni», cu Marămurășanii cari la 1404 scriau slavonește ca dincoace de munți, în Moldova, actele lor de donație. Purtà haina boierilor noștri, deși ruda lui, Nistora, păstrà vălul și fota țărancelor din jurul ei. Aveà de sigur și el vre-un turn, vre-o culă, ca a Cândeștilor

[1]) *Ibid.*, p. 397, No. CCCXXX.
[2]) *Ibid.*, p. 288.
[3]) *Ibid.*,
[4]) *Ibid.*, p. 709.
[5]) *Ibid.*
[6]) *Ibid.*, p. 741, No. DCXIX; Motogna după Csánki, în *Revista Istorică* pe 1926, p. 70. Și ceva mai târziu; *ibid.* și pp. 71, 73—6.
[7]) *Ibid.*, II², p. 138 și urm. No. CXVIII.
[8]) Motogna, *l. c.*, p. 78.
[9]) *Ibid.*, p. 75.

din Râul-de-Mori[1]). O biserică se puteà ridicà din agonisita familiei. Și de sigur el aveà și legături în țara liberă ca acei Costa, Stanciu și popa Vâlcul din Râușor cari trădau pe Sigismund și veniau în Moldova, moșia lor trecând la fiii lui Ioan cel mort sub Hațeg, în luptă cu păgânii: Mihai, Băsărabă și Ioan[2]).

Intr'o mare lumină nouă apare prin fresca din Streiu toată această nemeșime românească de cnezi, *nici unguriți, nici latinizați, nici trecuți la legea stăpânilor, ci înfățișând în Ardealul lor ce înfățișau dincoace ai noștri cei vechi*[3]).

[1]) Motogna, *l. c.*, pp. 77—8.

[2]) Hurmuzaki, I[2], pp. 592—4, No. CCCCXCVI.

[3]) Să nu se uite că vechea biserica din Huniedoara, «capela», erà din *1456* (N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 278, no. 3). Nemeșii din Râul-lui-Bărbat jucau un rol în secolul al XVIII-lea (*ibid.* p. 201, no. 707).

Biserica din Streiu-Sângiorz

Clişeu al Comisiei Monumentelor Istorice

BIBLIOTECA ACADEMIEI

Ctitorii dela Streiu-Sângiorz (fotografie înainte de spălare) Clişeu al Comisiei Monumentelor Istorice

BIBLIOTECA ACADEMIEI

BIBLIOTECA

VERIFICAT
1987